

**ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕ
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ**

МРНТИ 06.35.31

10.51889/3078-8579.2025.86.4.001

А.Ж. Досаева¹, Ш.Ш. Молдахожаяев¹, М.С. Оразалинова², А.К. Бейсенбаева³

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

² *Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан*

³ *Қайнар университеті, Алматы қ., Қазақстан*

ІШКІ АУДИТ ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Ішкі аудит ұйымның шаруашылық қызметін жетілдіруге ықпал ететін тәуелсіз және объективті кепілдіктер мен кеңестер беру жөніндегі қызметті білдіреді. Ғылыми мақалада сыртқы және ішкі аудиттің мәні және ұйымдарда ішкі бақылау жүргізудің әдісі ашылған. Сондай-ақ, ішкі бақылаудың тиімді жүйесін ұйымдастыру зерттеліп, оның мүмкіндіктері анықталды. Сонымен қатар сыртқы және ішкі аудиттің ерекшеліктерінің сипаттамасы берілген. Ішкі аудиттің негізгі артықшылықтарын және олардың кемшіліктерін анықтау негізінде компанияны қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды. Осылайша, ішкі аудит қаржылық бақылаудың нысаны ретінде маңызды құрал бола алады. Ішкі қаржылық бақылау ұйымның операциялық тиімділігін арттыру және ережелер мен саясатты сақтауды қамтамасыз етудің негізгі процесінің бірі екендігі айқындалды.

Ішкі аудит кәсіпорынның мақсаттарына жетуге бағытталған басқарудың бір бөлігі болып табылады. Ішкі бақылаудың қызметі ұйымның ақпараттарының дұрыстығы мен нормаларға сай болуын талап етеді. Мақалада ішкі аудитордың жұмыс көлемінің кеңдігі ашылған, көрсетілген қызмет бағыттары бөліп көрсетілген. Сыртқы аудитор қызметі бірінші кезекте тәуелсіз болуы керек, ал ішкі аудиторлар қызметін орындау барысында объективті болуы керектігі қарастырылған. Сыртқы аудиторлар стандартты аудит бағдарламасын пайдалана отырып жұмысты ақылға қонымды шектерде орындауды талап етеді және аудит үшін маңызды барлық мәселелер қарастырылды. Аудиттің тиімділігін арттырудың стандартты бағдарламалары жұмыс пен басқару процестерін жеңілдетуі ашылған. Стандартты бағдарламалардың кемшіліктері болса, оларды қолдану туралы шешім ақылға қонымды болмаса, кәсіби пікірді өзгерте алатындығы қарастырылған. Жұмысты орындау кезінде аудитор тәуелсіз пікір білдіреді, осыған байланысты мақалада аудиторлық операцияларды орындау барысында әр түрлі шарттарды ескеру қажеттігіне ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: ішкі аудит, сыртқы аудит, ішкі аудитор, ішкі бақылау жүйесі, басқару жүйесі, қаржылық бақылау, аудиторлық бағдарлама, тәуелсіз пікір

А.Ж. Досаева¹, Ш.Ш. Молдахожаяев¹, М.С. Оразалинова², А.К. Бейсенбаева³

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

² Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

³ Университет «Кайнар», г. Алматы, Казахстан

ВНУТРЕННИЙ АУДИТ КАК ИНСТРУМЕНТ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация

Внутренний аудит – это деятельность по предоставлению независимых и объективных гарантий и консультационных услуг, способствующих совершенствованию экономической деятельности организации. В научной статье раскрывается сущность внешнего и внутреннего аудита, а также методика проведения внутреннего контроля в организациях. Также была изучена организация эффективной системы внутреннего контроля и выявлены её возможности. Кроме того, дана характеристика особенностей внешнего и внутреннего аудита. На основе выявления основных преимуществ внутреннего аудита и их недостатков были даны рекомендации по совершенствованию деятельности компании. Таким образом, внутренний аудит может стать важным инструментом финансового контроля. Установлено, что внутренний финансовый контроль является одним из ключевых процессов повышения эффективности деятельности организации и обеспечения соблюдения правил и политик.

Внутренний аудит является частью управления, направленной на достижение целей предприятия. Функция внутреннего контроля требует достоверности и соответствия информации организации установленным нормам. В статье показано, что сфера деятельности внутреннего аудитора широка, и выделены конкретные направления деятельности. Установлено, что работа внешнего аудитора должна быть в первую очередь независимой, а внутренние аудиторы должны быть объективными при выполнении своей работы. Внешние аудиторы обязаны выполнять свою работу в разумных пределах, используя стандартную аудиторскую программу и учитывая все вопросы, имеющие значение для аудита. Отмечено, что стандартные программы повышения эффективности аудита упрощают рабочие и управленческие процессы. Недостатком стандартных программ является то, что они могут изменить профессиональное суждение, если решение об их использовании необоснованно. При выполнении работы аудитор выражает независимое мнение, и в связи с этим в статье даются рекомендации о необходимости учета различных условий при выполнении аудиторских операций.

Ключевые слова: внутренний аудит, внешний аудит, внутренний аудитор, система внутреннего контроля, система управления, финансовый контроль, программа аудита, независимое мнение

A.Zh. Dossayeva¹, Sh.Sh. Moldakhodzhaev¹, M.S. Orazalinova², A.K. Beisenbayeva³

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

² Turan University, Almaty, Kazakhstan

³ Kainar University, Almaty, Kazakhstan

INTERNAL AUDIT AS A TOOL OF FINANCIAL CONTROL

Abstract

Internal audit is an activity that provides independent and objective assurance and consulting services that contribute to the improvement of an organization's economic performance. This research article explores the essence of external and internal audit, as well as the methodology for

implementing internal control in organizations. The organization of an effective internal control system was also examined and its capabilities identified. Furthermore, the characteristics of external and internal audit were characterized. Based on the identification of the main advantages and disadvantages of internal audit, recommendations for improving the company's operations were made. Thus, internal audit can become an important tool for financial control. Internal financial control has been established as a key process for improving an organization's performance and ensuring compliance with rules and policies.

Internal audit is a part of management aimed at achieving corporate goals. The internal control function ensures the reliability and compliance of the organization's information with established standards. This article demonstrates the broad scope of the internal auditor's work and highlights specific areas of focus. It has been established that the external auditor's work must be primarily independent, while internal auditors must be objective in their work. External auditors are required to perform their work within reasonable limits, using a standard audit program and taking into account all matters relevant to the audit. It has been noted that standard audit efficiency improvement programs simplify work and management processes. A disadvantage of standard programs is that they can bias professional judgment if the decision to use them is unfounded. When performing work, the auditor expresses an independent opinion, and in this regard, the article provides recommendations on the need to take into account various conditions when performing audit operations.

Keywords: internal audit, external audit, internal auditor, internal control system, management system, financial control, audit program, independent opinion

КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі. Қызметтің барлық буындарын басқарудың шаруашылық тетігін жетілдіру күнделікті шаруашылық ішілік бақылау мен жекелеген процестерді сараптау қажеттілігі болып табылады. Бұл жағдайда жүйенің тұтастай және әрбір элементтің және олардың арасындағы байланыс деңгейінің ұтымдылығын талдау қажет. Қазіргі уақытта ішкі аудит ұйымның әкімшілігінің мүддесі үшін ұйымның шаруашылық қызметінің нәтижелерін тексеру және бағалау жөніндегі ұйымда тәуелсіз қызметті ұсынады. Ішкі аудит әлемдік тәжірибеде өнеркәсіптің, құрылыстың, көліктің, байланыстың және басқа да қызмет салаларының орта және ірі кәсіпорындарында кең таралған, күрделі басқару құрылымы бар. Ішкі аудит қызметінің болуы сыртқы аудиторлардың клиенттің есептілігіне деген сенімін арттырады, ал енді кәсіпорындардағы ішкі аудиттің жүргізу әдістемесі осы уақытқа дейін өзекті тақырыптың бірі екендігіне күмән келтіруге болмайды.

Зерттеудің мақсаты – ішкі аудитті дамытудың басым үрдістерін зерделеу негізінде кәсіпорындар үшін қолайлы ұсынымдар әзірлеу.

ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Зерттеу мақсаттарына қол жеткізу үшін келесі әдістерді қамтитын кешенді тәсіл қолданылды:

1. Ұйымның ішкі аудит процесін талдау.
2. Осы тақырып бойынша бар ғылыми еңбектерге шолу жасау және синтездеу.

Мақалада зерттеу тақырыбына қатысты жарияланған еңбектер, сондай-ақ мерзімді басылымдар пайдаланылды.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ШІКІРТАЛАС

Экономиканы дамытудың қазіргі кезеңінде ұйым қызметін ағымдағы бақылау міндеттері артып келеді. Көптеген компаниялар ресурстарды пайдаланудың тиімсіздігінен, дұрыс шешім қабылдау үшін қажетті ақпараттың жетіспеушілігінен, есептілікті еріксіз және қасақана бұрмалаудан, оны қызметкерлер мен менеджерлердің бұрмалануын азайтудан

зардап шегеді. Мұндай мәселелерді ішкі аудитті дұрыс ұйымдастыру арқылы шешуге болады.

Аудитті аудиторлар мен аудиторлық ұйымдар жүзеге асырады, «Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкес қаржылық есептілікті жасаудың сенімділігі мен объективтілігі туралы тәуелсіз пікір білдіру мақсатында заңды тұлғалардың қаржылық есептілігіне шолуды білдіреді» [1].

Аудит туралы алғашқы ескерту біздің эрамызға дейінгі 3500 жылы Месопотамия өркениетінің жазбаларынан алынған. Қаржылық операцияларды қамтитын бұл жазбалар тексеру жүйесі ретінде түсіндірілуі мүмкін әртүрлі белгілерді көрсетеді. Ішкі бақылау және міндеттерді бөлу бір уақытта пайда болуы мүмкін. Египет, грек, қытай, парсы және иврит сияқты басқа ерте өркениеттер туралы жазбалар да осындай жүйелерді көрсетеді.

Ежелгі Римде "есеп шоттарды тыңдау" қолданылды, онда бір шенеунік жазбаларды басқа шенеунікпен салыстырып, міндеттерді бөлу мен тексеруді қолданды. Дәл осы тәжірибе, "шоттарды тыңдау", "аудит" терминін ашты, "аудит" латын тілінен аударғанда - тыңдау.

Рим империясының құлауымен көптеген қаржы жүйелері, соның ішінде тексеру жойылды. Дегенмен, олар қаржылық қызметтің ажырамас бөлігі ретінде қайта пайда болды.

Бірақ Еуропадағы өнеркәсіптік революциядан кейін пайда болды, бухгалтерлік есеп пен аудиттің заманауи тәсіліне ұқсас сипаттамалары бар аудиттің бір түрі, яғни қарапайым "шоттарды тыңдау" шеңберінен тыс, соның ішінде шоттарды тексеру сонымен қатар олармен байланысты барлық көмекші құжаттамамен. Көп ұзамай еуропалықтар есеп және аудит жүйесін американдық колонияларға әкелді.

XX ғасырдың басында көпсалалы ұйымдардың пайда болуы Ішкі аудит функциясының жедел дамуына түрткі болды. Ішкі аудиторлар институты 1941 жылы құрылды және оның қарқынды дамуы негізінен институтқа толығымен міндетті болып табылады. Кейіннен ішкі аудит функциясының кеңеюі осы жүйенің тиімділігі мен ішкі бақылау практикасын кәсібилендірудің арқасында жүреді.

Ішкі аудитордың жеке мамандық ретіндегі қызметін оқшаулау үшін бірнеше жыл қажет болды, 1947 жылға дейін ішкі аудиторлар институты өзінің алғашқы жауапкершілік ережесін шығарды. Тек 1968 жылы этика Кодексі, ал 1979 жылы ішкі аудит стандарттары шығарылды. Осы оқиғадан кейін ғана "Сертификатталған ішкі аудитор" (CIA) халықаралық біліктілігіне емтихан дайындалды [2].

Ішкі аудиттің рөлін біздің авторлық анықтамамыз тәуелсіз кепілдік - тәуекелдерді басқару процестерінің тиімділігі және ұйымның қаржылық бақылауы болып табылады. Ішкі аудит кәсіпорынның қызметін тәуелсіз, объективті бағалауға, сондай-ақ кейіннен кеңес беруге арналған. Ол тәуекелдерді басқару, бақылау және басқару процестерінің тиімділігін бағалауға және арттыруға жүйелі және реттелген тәсіл арқылы мақсаттарға қол жеткізуде көмекші сипатқа ие.

Ішкі аудиторлардың негізгі міндеті - ұйымдық тәуекелдер мен бақылауды бағалау, бақылау және талдау; сонымен қатар ақпаратты қарау және растау, саясаттарды, рәсімдер мен заңдарды сақтау. Басқару буынымен тығыз жұмыс жасай отырып, ішкі аудиторлар ұйымның корпоративтік басқаруы үшін тиімді процесс болып табылатын ақпараттық қамсыздандыруды қамтамасыз етеді.

Компанияның қызметін жетілдіру мақсатында тексеру жүргізу ішкі аудит болып табылады. Ірі ұйымдардың деректерді бағалау және іскерлік операцияларға негізделген ұсыныстар беру арқылы тиімділікті жақсартуға, басқару процестерін бақылауға және тәуекелдерді басқаруға қатысты ұйымның қызметін бақылауға арналған ішкі аудит бөлімі бар. Ішкі аудиттің негізгі мақсаты тәуелсіз пікір білдіру және жоғары басшылыққа және басқаруға (басқарушы органдарға) сеніп тапсырылғандарға кеңес беру болып табылады. Ішкі

аудитті негізінен ұйым қызметкері жүргізеді, дегенмен кейбір ұйымдар ішкі аудит үшін аудиторлық фирманың қызметтерін жалдайды.

Ішкі аудит жүйесі ұйымның басқарушылық бақылауының маңызды бөлігі болып табылады [3]. Сыртқы аудит дегеніміз - ұйымның бақылауында емес тәуелсіз аудиторлық фирманың ұйымның қаржылық есептілігінің аудиті. Сыртқы аудиторды ұйым акционерлері тағайындайды. Сыртқы аудит белгіленген халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің дұрыстығын объективті бағалау, сондай-ақ әкімшілікке консультациялық қызметтер көрсету мақсатында жүргізіледі. Сыртқы аудиторларды акционерлер тағайындайды. Сыртқы аудит үшін аудитордың ұйыммен неғұрлым ашық жұмыс істеуі үшін ешқандай байланысы болмауы керек [4].

Ішкі аудит пен сыртқы аудит бір-біріне қарсы емес, бірін-бірі толықтырады. Сыртқы аудитор қажет деп санаса, ішкі аудитордың жұмысын қолдана алады, бірақ бұл сыртқы аудитордың жауапкершілігін төмендетпейді. Ішкі аудит бизнесті тексеру ретінде әрекет етеді және операциялық тиімділікке қол жеткізу үшін әртүрлі мәселелер бойынша кеңес беру арқылы көмек көрсетеді. Ішкі қаржылық бақылау - бұл нақты мақсаттарға жету үшін ұйымның операциялық тиімділігін және сенімді қаржылық ақпаратты, сондай-ақ бухгалтерлік есеп пен аудиттегі заңдарды, ережелер мен саясатты сақтауды қамтамасыз ету процесі [5].

Ішкі қаржылық бақылау тұжырымдамасы ұйымның ықтимал тәуекелдеріне негізделген барлық нәрсені қамтиды. Бұл ұйымның ресурстары мониторинг пен бақылауға бағытталған механизмнің бір түрі. Ол алаяқтықты анықтауда және алдын алуда және ұйымның ресурстарын материалдық (мысалы, жабдық немесе мүлік) және материалдық емес (мысалы, бедел немесе сауда белгілері сияқты зияткерлік меншік) ретінде сақтауда маңызды рөл атқарады [6]. Ішкі қаржылық бақылау нақты мақсаттарға жетуге бағытталған жағдайда ғана пайдалы деп айту керек. Ішкі және сыртқы аудит ерекшеліктерінің сипаттамасы 1-ші кестеде келтірілген.

Кесте 1. Ішкі және сыртқы аудит ерекшеліктерінің сипаттамасы

№	Факторлар	Ішкі аудит	Сыртқы аудит
1	2	3	4
1	Тапсырмаларды қою	Менеджмент басқару қажеттіліктеріне сүйене отырып анықталады кәсіпорынның бөлімшелері мен және тұтастай алғанда кәсіпорынмен	Тәуелсіз тараптар арасындағы шартпен анықталады: кәсіпорын және аудиторлық фирма
2	Нысан	Басқарудың жекелеген функционалдық міндеттерін шешу, кәсіпорынның ақпараттық жүйелерін әзірлеу және тексеру	Заңнамамен айқындалады аудит бойынша: сенімділікті бағалау қаржылық есептілік және қолданыстағы заңнаманың сақталуын растау
3	Мақсаты	Кәсіпорын басшылығымен анықталады	Заңнамамен айқындалады аудит бойынша: сенімділікті бағалау қаржылық есептілік және қолданыстағы заңнаманың сақталуын растау
4	Қаражат	Дербес таңдалады (не ішкі аудиттің аудиторлық стандарттарымен айқындалады)	Жалпы қабылданған аудиторлық стандарттармен анықталады

1	2	3	4
5	Қызмет түрі	Орындаушылық қызмет	Кәсіпкерлік қызмет
6	Жұмысты ұйымдастыру	Басшылықтың нақты тапсырмаларын орындау	Аудитор жалпы қабылданған аудиторлық тексеру нормалары мен ережелеріне сүйене отырып дербес айқындайды
7	Қарым-қатынастар	Кәсіпорын басшылығына бағыну, оған тәуелділік	Тең құқылы серіктестік, тәуелсіздік
8	Субъектілер	Кәсіпорын басшылығына бағынатын және штатта орналасқан қызметкерлер	Кәсіпкерліктің осы түрімен айналысу құқығына тиісті аттестаты мен лицензиясы бар тәуелсіз сарапшылар
9	Біліктілік	Кәсіпорын басшылығының қалауы бойынша анықталады	Мемлекет реттейді
10	Төлем	Штат кестесі бойынша жалақыны есептеу	Шарт бойынша көрсетілген қызметтерге ақы төлеу
11	Жауапкершілік	Басшылық алдында міндеттерін орындағаны үшін	Клиент алдында және үшінші тұлғалар алдында заңнамалық және нормативтік актілерде белгіленген
12	Әдістері	Әдістер бірдей мәселелерді шешуде бірдей болуы мүмкін (мысалы, ақпараттың дұрыстығын бағалау). Дәлдік пен деталь дәрежесінде айырмашылықтар бар.	
Ескерту: дереккөз негізінде құрастырған [5]			

Біз 1-ші суретте көрсетілген бірнеше нақты және топтастырылған мақсаттарды атап өттік.

Сурет 1 - Ішкі бақылаудың негізгі мақсаттары

Ескерту: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [6]

Ұйым ішіндегі әрбір қызмет екі жүйе аясында жүзеге асырылады. Біреуі - белгіленген мақсаттарға жету үшін құрылған Операциялық жүйе. Басқа жүйе - бұл ұйымдық жүйеге енетін басқару жүйесі. Жалпы алғанда, ол саясаттан, рәсімдерден, ережелерден, нұсқаулықтардан, бюджеттерден, есеп және есеп беру жүйесінен тұрады. Бұл жүйе қажетті алғышарттар жасауға және тұтастай алғанда компания мен компания менеджерлерінің, атап айтқанда, қойылған мақсаттарға жету ықтималдығын арттыруға бағытталған.

Ішкі бақылау - бұл кәсіпорынның мақсаттарына жетуге бағытталған және компанияның және оның жеке бөлімшелерінің қызметін жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау жөніндегі басшылықтың әрекеттерінің нәтижесі болып табылатын процесс.

Ішкі бақылаудың функциясы операцияның тиімділігі мен рентабельділігін, ақпараттың дұрыстығын, сондай-ақ нормалар мен ережелерді сақтауды қамтамасыз ету болып табылады. Ішкі бақылау - бұл компанияны басқарудың бір бөлігі.

Ішкі қаржылық бақылаудың маңызды бөлігі жеке бөлім ретінде жұмыс істейтін ішкі аудит болып табылады. Ішкі аудит топтың басқаруын қолдайды іскерлік операциялардың тиімділігін тексеру және бағалау, тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау операцияларын басқару, сондай-ақ тиімділікті арттыру бойынша ақпарат пен ұсыныстар алу арқылы. Ішкі аудит сонымен қатар бизнес операциялары мен қаржылық есептілік процестерін тексереді. Ішкі аудит бөлімі Директорлар кеңесімен мақұлданды. Ішкі аудит операциялары тәуекелге бағдарлануға және бизнес операцияларын дамытуға баса назар аударуға бағытталған.

Ішкі аудит қызметі бірінші кезекте ішкі бақылау жүйесін бағалауға бағытталған. (the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission,) COSO-ға сәйкес ішкі бақылау кең мағынада барлық ұйымдар ұмтылатын негізгі мақсаттарға қол жеткізуге жеткілікті сенімділікті қамтамасыз етуге арналған персоналды және басқаларды басқару жүйесін жүзеге асыратын процесс ретінде анықталады.

Ұйым басшылығы бес маңызды компонентті қамтитын ішкі бақылау үшін жауап береді: бақылау ортасы; тәуекелді бағалау; қызметті бақылау тәуекелі; Ақпарат және коммуникация; және қызметті бақылау. Ішкі аудиторлар негізгі бес компоненттің тиімді дамуы үшін тексерулер мен бағалаулар жүргізеді, ал егер жоқ болса, жақсарту бойынша ұсыныстар береді [7].

Ішкі бақылауды айқындау халықаралық аудит стандарттарында (400 - Халықаралық аудит стандарты-тәуекелдерді бағалау және ішкі бақылау) жүзеге асырылады. Аталған халықаралық стандартқа сәйкес ішкі бақылау жүйесі басқару шарттары мен бақылау рәсімдерінің жиынтығы болып табылады. Ішкі басқару жүйесі жақсы ұйымдастырылған және тиімді қызметке қол жеткізу үшін өз мүмкіндіктері шегінде тиісті бөлімшелердің басшылары белгілеген барлық бағыттар мен рәсімдерді қамтиды. Бухгалтерлік жазбалардың толықтығы мен дәлдігін қамтамасыз ету және сенімді қаржылық ақпаратты уақтылы дайындау үшін басшылық белгілеген саясатты дәйекті жүзеге асыруды, активтерді қорғауды, бұзушылықтар мен қателіктердің алдын алуды және оларды сәйкестендіруді қоса алғанда

Ішкі аудит қызметінің басшысы ішкі аудиттің барлық аспектілерін қамтитын және жоғары сапада аудиттің тиімді жүргізілуін қамтамасыз ететін сапаны қамтамасыз ету бағдарламасын әзірлеуге тиіс. Бұдан басқа, ішкі аудит қызметінің басшысы қарқынды дамып келе жатқан ішкі аудит кәсібіндегі өзгерістерді есепке алу мақсатында бағдарламаның іске асырылуына және оларға түзетулерге мониторинг жүргізеді. Ішкі аудиттің тиімділігі мен тиімділігі бағалануы керек, сондай-ақ жақсарту мүмкіндіктері анықталып, пайдаланылуы керек. Ішкі аудиттің әрбір субъектінде әзірленуі тиіс сапаны қамтамасыз ету бағдарламасы ішкі аудиттің заңды тұлғасының қызметкерлерінің көмегімен жүргізілетін тексерулердің нәтижелеріне шолуды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл өз кезегінде аудит процесіне қатыспаған аудитордың жүргізген операцияларын қарауды білдіреді. Жүргізілген аудитке шолу екі түрден тұрады: а) ішкі шолу; б) сыртқы шолу. Ішкі шолу шақырылған тәуелсіз ішкі аудиторлардың

орындауында осы ішкі аудит және сыртқы шолу қызметінің қызметкерлерінің қатысуымен жүргізіледі. Сапаны қамтамасыз ету бағдарламасы елімізде қолданылатын ішкі аудит заңнамасы талаптарының, ішкі аудиттің халықаралық стандарттарының, ішкі аудитордың Әдеп кодексінің, ішкі аудит қызметінің ережелерінің сақталуын қамтамасыз етеді. Сапаны қамтамасыз ету бағдарламасы аудиторлық ұйымның ішкі персоналының біліктілігін жетілдіру бағдарламасын да қамтуы тиіс.

Ішкі аудит ұйымның қызметін күнделікті бақылау қажеттілігінен туындайды. Күшті және стратегиялық ішкі аудит өндірісті ұлғайту, басқару механизмін жетілдіру процесінде қозғалтқыш ретінде қызмет етеді. Компания ауқымында басқарудың барлық жаңа жүйелерін қалыптастыра отырып, бухгалтерлік есепті жүргізу тиімділігінің әлеуеті артады. Сыртқы аудиторларды тарту көптеген тәуекелдермен бірге жүреді. Сыртқы аудитор ұйымның саясатын ескермеуі мүмкін, кейбір тармақтарды жіберіп алуы мүмкін, бұл бүкіл іс-әрекеттің бейнесін жасау кезінде ақаулы болуы мүмкін. Тиімді жұмыс істеу үшін ішкі аудит бөлімі немесе қызметі құрылуы мүмкін. Бірақ құру кезіндегі ең маңызды критерий ішкі аудит қызметінің тәуелсіздігі, нақты анықталған құқықтары мен өкілеттіктері, сондай-ақ ішкі аудит қызметінің белгіленген ережесі болуы керек.

Ішкі аудиттің анықтамасын қарастыра отырып және негізгісін талқылай отырып принциптер ішкі аудиттің функциялары сәйкес орындалуы керек екенін атап өту керек халықаралық ішкі аудиторлар институты әзірлеген Халықаралық кәсіби ішкі аудит стандарттары. Айта кету керек, ішкі аудиттің ерекшелігі оның әр ұйым үшін бірегейлігі болып табылады. Осылайша, ішкі аудитті орындау үшін алдымен ұйымның мәдениетін, саясатын және бизнес-процестерін ескеру қажет. Барлығы егжей-тегжейлі зерттеліп, түсінікті болуы керек. Қазіргі заманғы ішкі аудиторлар жүйелерді зерттейді, аудит объектісінің қызметінде қолданылатын құралдардың нәтижелерін барынша арттыруға қол жеткізудің тиімділігін бақылайды. Аудит объектісінің алға қойған мақсаттары, олардың экономикалық тиімділігі, нақты және күтілетін нәтижелер туралы ақпарат және қажет болған жағдайда жақсарту бойынша ұсынымдар беру, мұның бәрі ішкі аудитті қамтиды. Ішкі аудиторлар ұйымның басқару жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін сәйкестіктің қаржылық, ішкі, стратегиялық тәуекелдерін зерттейді. Олар бағалау жүргізеді және қажетті жақсартуларды анықтайды. Ішкі аудиттің негізгі функциясы - компанияның мақсаттарына жетуде басқаруды жеңілдету.

Ішкі аудит қызметінің ережелері ішкі аудит мақсатын, сондай-ақ өкілеттіктері мен міндеттерін көрсететін ресми құжат болып табылады. Ішкі аудиттің ережесі ішкі аудиттің орнын ұйымдық құрылымның құрамдас бөлігі ретінде, материалдық және материалдық емес активтердің болуын, сондай-ақ ішкі аудит функциясын орындау үшін қажет болған жағдайда персонал және әртүрлі активтер туралы ақпарат алу құқығын анықтайды. Ішкі аудит қызметі ішкі аудиттің қазіргі заманғы тұжырымдамасына, ішкі аудиторлардың Әдеп кодексіне және ішкі аудиттің халықаралық кәсіби стандарттарына сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында ішкі аудиттің жағдайын мерзімді түрде қайта қарауы керек.

Ішкі аудит қызметінің басшысы ішкі аудит жұмысының объектісін іске асыруды қамтамасыз етеді. Оған сапаны қамтамасыз ету, техникалық қызмет көрсету және стратегиялық жетілдіру бағдарламасы кіреді. Бұл бағдарлама ішкі аудит қызметінің басшысында әзірленуі тиіс және аудиторлық ұйымның ішкі қызметінің барлық аспектілерін қамтитын Директорлар кеңесінің келісімі бойынша ұйымның басшысы бекітеді.

Аудиторлық ұйымның ішкі қызметінің ішкі қаржылық бақылаумен сәйкестігінің көрсетілген бағдарламасының көмегімен аудитті айқындау, ішкі аудит стандарттары және ішкі аудит этикасы Кодексі көзделуге тиіс. Бұл бағдарламаны іске асыру ішкі аудит функциясының тиімділігін бағалауды, сондай-ақ жақсарту мүмкіндіктерін анықтауды жүргізуі керек.

Ішкі аудит қызметі ішкі нормативтік құжаттарды, сондай-ақ заңнаманы бұзу бойынша тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді. Тиімді ішкі аудит қызметі кез-келген бұзушылықтарды табуға ғана емес, олардың алдын алуға да көмектеседі. Сондықтан біз 2-ші суретте көрсетілген қызмет бағыттарын бөліп көрсетеміз.

Сурет 2 - Ішкі аудит қызметінің бағытын қалыптастыру

Ескерту: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [8]

Суреттен көріп отырғанымыздай ішкі аудитордың жұмыс көлемі өте кең. Сондықтан ішкі аудит қызметі бірінші кезекте тәуелсіз болуы керек, ал ішкі аудиторлар ішкі аудитті орындау кезінде объективті болуы керек.

Ұйымның ішкі аудитінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ішкі аудитор ұйымның басшысына тікелей бағынады. Ішкі аудитор ұйым басшысымен ашық кәсіби қарым-қатынас жасай алуы керек, дегенмен ішкі аудит қызметі елеулі қателіктер туындау қаупі бар деп есептейтін кез-келген саланы еркін таңдауға және тексеруге құқылы.

Ішкі аудит қызметінің басшысы аудиторлық ұйымның ішкі жұмыс саласын таңдауда, өз қызметін жүзеге асыруда және нәтижелер туралы есептілікте тәуелсіз болуға тиіс.

Ішкі аудиттердің көпшілігінде бірінші қадам аудит жоспарланған тиісті құрылымдық бөлімшенің басшылығына аудит жүргізу туралы хабарлау болып табылады. Бұл аудит объектісінің басшылығына жоспарланған тексеру туралы ресми түрде хабарланған ресми хат арқылы жасалады. Көрсетілген хатта аудиттің қашан жоспарланғаны туралы ақпарат болуы керек; ол аудитке жауап береді және неге аудит жүргізіледі (ток, кесте бойынша, басшылықтың өтініші бойынша және т.б.). Ресми хат аудит объектісінің басшылығына қосымша тікелей бастыққа жіберілуі керек және келесі ақпаратты көрсетуі керек:

- а) аудиттің мақсаттары және қолдану саласы;
- б) аудиттің басталу күні және оның ұзақтығы;
- в) аудит үшін жауапты адамдардың аты-жөні (кем дегенде топ жетекшісі).

Қаржылық есептілік объектісінің аудиті статистикалық есептер мен қаржылық есептерді дайындауды талап етеді, бұл жағдайды жақсы түсіну және тенденцияларды анықтау үшін аудиторларға ықпал етеді.

Аудит объектісіне ешқандай ресми хат жіберілмейтін кейбір жағдайлар бар, мысалы, аудит күтпеген жерден, теріс пайдаланумен байланысты және тек жоғары деңгейдегі басқару буыны ғана хабардар етілуі мүмкін. Айта кету керек, жоспардан тыс аудит объектісінің

калыпты жұмысын бұзады және өз міндеттерін дұрыс орындауды қиындатады. 2-ші кестеде көрсетілген сауда ұйымының мысалында ішкі аудитті жүргізу тәртібін қарастырыңыз.

Кесте 2. Ұйымдардың ішкі аудит қызметіне кешенді көзқарас

№	Жұмыс түрлері	Жауапкершілігі
1	2	3
1	Танысу процесі	- бухгалтерлік тіркелімдер мен бастапқы құжаттарды тексеру, кассада ақшаның, құндылықтар мен бағалы қағаздардың болуы, операциялық қызметтің сметаларын, жоспарын және басқа да құжаттарын зерттеу; - басшының бұйрықтарымен, өкімдерімен, құрылтайшылар, акционерлер, басқарма және лауазымды адамдар жиналыстарының шешімдерімен, ұйымдармен жасалған (жасалмаған) шарттардың жобаларымен және басқа да құжаттармен танысу.
2	Бастапқы құжаттаманы тексеру процесі	- құрылыс объектілерін, қоймалар, шеберханалар және басқа да өндірістік, шаруашылық және қызметтік үй-жайлар, дайын өнімді, жабдықты сақтау орындарын аумақты зерттеу; - мүліктің, тауарлық-материалдық құндылықтардың болуын, жай-күйін және сақталуын тексеру; - ұйымның мүлкі мен міндеттемелеріне түгендеу жүргізу талабы, қажет болған жағдайда сейфтерді, кассаларды, қоймаларды және қаражатты сақтаудың басқа да орындарын мөрлеу; - бухгалтерлік есепте шаруашылық операциялардың дұрыс көрсетілуін қадағалау, салықтардың, алымдар мен төлемдердің дұрыс есептелуін, сондай-ақ олардың бюджетке және бюджеттен тыс қорларға уақтылы төленуін тексеру.
3	Жиналған ақпаратқа негізделген талдау процесі	- қаржылық көрсеткіштердің дұрыстығын тексеру; - салықтар мен міндетті төлемдер бойынша есеп айырысудың дұрыстығы; - сегменттерді басқару жүйесінің тиімділігіне сараптама жүргізу және ұйымның өндірістік қызметін, қаржылық жағдайын, төлем қабілеттілігі мен өтімділігін талдау.
Ескерту: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [9]		

Ішкі аудит ерікті рәсімдерді барынша азайту мақсатында жүйелі түрде ұйымдастырылуы және жүзеге асырылуы тиіс. Ең үлкені үшін ішкі аудит басшылығы осындай аудитті жүзеге асыру кезеңінде аудиторлық процедураларды дәйекті және тиімді орындау үшін аудит бағдарламалары деп аталатындарды пайдалануы керек. "Бағдарлама" термині компьютерлік бағдарламаларға ұқсас аудиторлық процедуралардың санын білдіреді және процесс барысында әр уақытта бірдей бағдарламалық нұсқаулықтан өтетін нұсқауларды қамтиды. Ішкі аудитор сыртқы аудиторға қарағанда компания қызметінің барлық салаларын тереңірек зерттей алады. Сонымен қатар, олардың жұмысына күмән келтіретін бірнеше мәселелер анықталды. [10]

Мысалы, жалақы төлеуді қамтамасыз ететін компьютерлік бағдарламада жұмыс күндерін, жұмысшылардың пайдасын, басқа файлда сақталған ақпаратты және жалақыны есептейтін карта файлдарын оқуға арналған нұсқаулар бар. Бағдарлама қосымша жұмыс уақытын белгілеген жағдайларды қоспағанда, әр қызметкер үшін бірдей кезеңдер қайта-

ланады. Сонымен қатар, аудиторлық бағдарламада ішкі аудитор жүзеге асыруы керек алдын-ала белгіленген кезеңдер жиынтығы бар.

Аудит бағдарламасы аудитордың жұмысын жоспарлау, басқару және бақылау және аудит мақсаттарына жету үшін жүзеге асырылатын кезеңдерді анықтайтын іс-әрекеттің эскизі құралы болып табылады.

Бұл аудитті жүргізудің ең жақсы аудиторлық әдістерінің жиынтығы және орындалған кезеңдердің құжатталуын қамтамасыз етеді. Ішкі аудиттің қызметі "тиімді" және "кәсіби" деп бағаланды, қайталанатын аудит операцияларын орындау үшін бірқатар аудит бағдарламаларын дайындауы керек. Мұндай бағдарламалардың көпшілігін бірнеше жыл бойы көптеген мекемелер аз ғана өзгерістермен қолданады. Басқа жағдайда, аудитор стандартты бағдарламаны белгілі бір аудиттің ерекше аспектілерімен теңшеу үшін өзгертіңіз. Ал кейбір жағдайларда стандартты аудит бағдарламасын пайдалану ақылға қонымды.

Олар үлес қосатын стандартты бағдарламалардың артықшылығы жұмысты ақылға қонымды шектерде орындау; толтырылған басқару сауалнамасы және аудит үшін маңызды барлық мәселелер қарастырылады. Аудиттің тиімділігін арттырудың стандартты бағдарламалары жұмыс пен басқару процестерін беруді жеңілдетеді. Стандартты бағдарламалардың кемшіліктері болса да, сонымен қатар: егер оларды қолдану туралы шешім ақылға қонымды болмаса, кәсіби пікірді де өзгерте алады. Жұмысты орындау кезінде аудитор әрдайым қажет кәсіби пайымдау, өйткені барлық аудиторлық операциялар әр түрлі, сондықтан сынақтар әр аудиторлық операцияның әр түрлі шарттарын ескере отырып жасалуы керек.

Алдын ала және далалық зерттеулер кезеңінде жиналған аудит пен мәліметтер базасының жоспарланған мақсаттарына сәйкес бас аудитор аудит бағдарламасын түзету туралы шешім қабылдай алады. Бұл кішігірім жергілікті өзгерістерді немесе алдын ала жоспарлау нәтижелері мен далалық зерттеулерге негізделген бірегей аудит процедураларын қамтуы мүмкін. Бағдарламаны әзірлеу үшін ішкі аудитор, ең алдымен, дұрыс аудит бағдарламасын қамтитын сипаттамаларды зерттеуі тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келе, ішкі аудит қандай да бір ықпалдың араласуынан босатылуы тиіс. Бұл аудитті, қолдану аясын, процедураларды, жиілікті, уақытты немесе есеп мазмұнын таңдау мәселелерін қоса алғанда, жұмыс барысын қиындатады. Ішкі аудитор қызмет туралы ақпаратты жинауда, бағалауда және беруде кәсіби объективтілік пен ашықтықтың жоғары деңгейін көрсетуі тиіс. Ішкі аудитор барлық тиісті жағдайларды теңдестірілген бағалауды өз мүдделерінің қатысуынсыз немесе басқа адамдардың пікір қалыптастыруға қатысуынсыз жасауы керек. Бекітілген ішкі аудит стандарттары мен ішкі аудит бөлімі аудитордың тәуелсіздігін қорғауы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Закон РК «Об аудиторской деятельности» № 304-І от 20.11.1998 (с изменениями и дополнениями)
2. Кеворкова Ж. А. Внутренний аудит: учебное пособие. / Ж. А. Кеворкова - М.: Юнити-Дана, 2013. - 319 с.
3. Оценка и оптимизация системы внутреннего контроля. [Электрон.ресурс]. – 2025. – URL: <https://www.pwc.com/kz/ru/services/risk-assurance-services/business-ntrols-optimization.html>. (дата обращения 22.11.2025)
4. Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита: монография. - Алматы: Экономика, 2012. - 722 с.
5. Кизилев А.Н. Развитие внутреннего аудита в системе управления коммерческой организацией /А.Н. Кизилев, О.В. Овчаренко // Вестник Ростовского государственного экономического университета, 2009. № 29. – С. 265-272.

6. Трохов М. Е. Риск-ориентированные подходы в отечественной практике банковского внутреннего контроля / М. Е. Трохов // *Аудит и финансовый анализ*, 2007. № 3. – С. 1-9.
7. *Sawyer's Guide for Internal Auditors 1*. The Institute of Internal Auditors Research Foundation, 2012. p. 36.
8. Битюкова Т.А., Ерофеева В.А., Пискунов В.А. *Аудит /текст/*. — М.: Высшее образование, 2008. - 398 с.
9. Воронина Л.И. *Аудиторская деятельность. Основы организации*. - М.: Эксмо, 2007. - 384 с.
10. Сущность внутреннего аудита: функции и значение для компании. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://finacademy.net/materials/article/sushchnost-vnutrennego-audita>. (дата обращения 22.11.2025)

References

1. Закон РК «Об аудиторской деятельности» № 304-І от 20.11.1998 (с изменениями и дополнениями)
2. Kevorkova J. A. *Vnutrennii audit: uchebnoe posobie*. / J. A. Kevorkova - М.: Yuniti-Dana, 2013. - 319 s.
3. Otsenka i optimizatsiya sistemy vnutrennego kontrolya. [Elektron.resurs]. – 2025. – URL: <https://www.pwc.com/kz/ru/services/risk-assurance-services/business-ntrols-optimization.html>. (data obraucheniya 22.11.2025)
4. Dyusembaev K.Ş. *Teoriya i evolyutsiya audita: monografiya*. - Almaty: Ekonomika, 2012. - 722 s.
5. Kizilov A.N. *Razvitie vnutrennego audita v sisteme upravleniya kommercheskoi organizatsiei* /A.N. Kizilov, O.V. Ovcharenko // *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*, 2009. № 29. – S. 265-272.
6. Trohov M. E. *Risk-orientirovannye podhody v otechestvennoi praktike bankovskogo vnutrennego kontrolya* / М. Е. Trohov // *Audit i finansovyi analiz*, 2007. № 3. – S. 1-9.
7. *Sawyer's Guide for Internal Auditors 1*. The Institute of Internal Auditors Research Foundation, 2012. p. 36.
8. Bityukova T.A., Erofeeva V.A., Piskunov V.A. *Audit /tekst/*. — М.: Vyssee obrazovanie, 2008. - 398 s.
9. Voronina L.İ. *Auditorskaya deyatelnost. Osnovy organizatsii*. - М.: Eksmo, 2007. - 384 s.
10. Sushnost vnutrennego audita: funktsii i znachenie dlya kompanii.[Elektron.resurs]. – 2020. – URL: <https://finacademy.net/materials/article/sushchnost-vnutrennego-audita>. (data obraucheniya 22.11.2025)